

TANULMÁNYOK
A KÉTNYELVŰSÉGRŐL
IV.

Szerkesztette

LANSTYÁK ISTVÁN, MENYHÁRT JÓZSEF

és

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

Gramma

Dunaszerdahely

2009

Az egyes írásokat lektorálta: BORBÉLY ANNA

A kötetben olvasható írások alapjául szolgáló kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján folytak az Illyés Közalapítvány, az Arany János Közalapítvány, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, valamint a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával.

A kötet kiadását támogatta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Nemzeti Intézmények – szakmai műhelyek támogatási program és az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

© Lanstyák István et. al., 2009

ISBN 978-80-969556-1-9

EAN 9788096955619

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Cserniczkó István
Ukrajna és a nyelvi sokszínűség 11

Nekvapil, Jiří és mtsai.
Interakció előtti menedzselés
multinacionális nagyvállalatoknál Közép-Európában 24

Petteri Laihonen
A magyar nyelvi standardhoz
kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban 47

Lanstyák István
A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei 78

Pallag Edina
„Merr ahogy én tanultam magyar az olyan olyan
olyan konyhamagyar.” Kódváltások egy egyetemista férfi nyelvhasználatában 116

Pintér Tibor
A magyarországi és szlovákiai cigányok diglossziája: pro és kontra 145

NYELVI INTERJÚ

*Egy nyelvet megtanulni nem kötelesség,
hanem jog.* Interjú Mayer Judit pozsonyi lakossal 175

ÉLŐ NYELV

Pallag Edina
Élőnyelvi lejegyzés a „Merr ahogy én tanultam
magyar az olyan olyan olyan konyhamagyar” c. tanulmányhoz 195

Mózes György
„A magyar az csak i..., nem csak ilyen, de ilye-ilyen konyhanyelv. Nem konyha
ilye..., inkább, inkább *nárečové*.” Beszélgetés egy magyar–szlovák kétnyelvű fiatalemberrel ... 205

Jelmagyarázat mindkét lejegyzéshez 217

A TERMINI KUTATÓHÁLÓZAT ÉLETÉBŐL

Márku Anita

A Hodinka Antal Nyelvi Intézetéről röviden 223

RECENZÍÓK

Csernicskó István és Márku Anita szerk.:

„Hiába repülsz te akárhová...” *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához.* (Bátyi Szilvia) 233

Márku Anita: *Érvényes történetek.*

Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. (Ferenc Viktória) 236

A.M. Ivars, M. Reuter, P. Westerbeg, U. Ådahl-Sundgren szerk.:

Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt. (Vincze László) 238

A SZERZŐKRŐL 243

MUTATÓK

Névmutató 247

Tárgymutató 250

Nyelvi adatok mutatója..... 253

Petteri Laihonen

A MAGYAR NYELVI STANDARDHOZ KAPCSOLÓDÓ NYELVI IDEOLÓGIÁK A ROMÁNIAI BÁNSÁGBAN

Összefoglaló

A tanulmány a magyar nyelvi standarddal foglalkozik. A használt elméleti keret a nyelvi ideológiák kutatása, amelyet kiegészítettem a társalgáselemzés módszertanával. A nyelvi standard jellegzetesen ideológiai fogalom. A magyar nyelvészetben is nyelven kívüli jegyekkel definiálják a magyar nyelvi standard kifejezést. A magyar kultúra standard központú nyelvi kultúra, amelynek fő ismerve az, hogy a magyar nyelv alapjelentésben egyenlő standard változatával. Ez ellen a próbál tenni határtalanítás címen a szociolingvisták és a határon túli nyelvészek egy csoportja. A fő törekvésük a magyar standard fogalmat és ezzel együtt 'a magyar nyelv' fogalmat befogadóbbá tenni.

Az empirikus részben ismertetem a bánági magyarokkal készült interjúkban előforduló standardhoz kapcsolódó diszkurzus jellemzőit. A bánági magyarok a saját nyelvváltozatuk sajátosságait idegenszerűségnek tekintik. Az interjúalanyok a magyarországi standard magyarnak társadalmilag magasabb rangot tulajdonítanak. A nyelvi standardot összekapcsolják a nemzetiséggel is.

Az interjúkban a magyar nyelvhez kapcsolható vélekedéseken kívül a román és a német nyelvről is találhatunk anyagot. A Bánágban vagy az adott helységben használt német lehet „szebb”, mint a Németországban használt. A német nyelvjárások képezhetik a helyi identitás részét még a magyaroknál is, a magyar helyi nyelvi elemek viszont nem. A magyar kultúra mindenképpen standardközpontú a Bánágban is, a német nyelvi kultúra nem az. Valószínű, hogy a magyar standarddal kapcsolatos ideológiák mindennapi magyar–magyar kommunikációs helyzetekre is hatással vannak.

1. Bevezetés, elméleti keret

Kutatási projektem témája a romániai Bánág többnyelvűsége, amelyhez adatokat egy hároméves (1998–2000) terepmunka során gyűjtöttem a Lippa, Arad és Temesvár alkotó háromszög környékén.¹ A terepmunka eredménye számos interjú a bánági magyarokkal és németekkel. Az anyaggyűjtést nem előzte meg hipotézisépítés, a nyílt interjúk jelentették az első információforrást. Ezeket az interjúkat több cikkben elemeztem

a nyelvi ideológiák szempontjából, a társalgáselemzés módszertanát is felhasználva. Eddig többek között a magyar nyelvűek körében a többnyelvűséghez, egynyelvűséghez és a Bánságban beszélt nyelvekhez kapcsolódó nyelvi ideológiákról írtam (l. Laihonon 2001, 2004, 2007). Az interjúkban előforduló vélekedéseket az írott forrásokban fellelhető diszkurzusokkal hasonlítottam össze.

Jelenlegi írásom a nyelvváltozatokhoz fűződő nyelvi ideológiákat vizsgálja, melyek közül elsősorban a standarddal foglalkozókra fókuszál. De nem azért, mert ez a nyelvváltozat úgy lenne számomra a legfontosabb és elsődlegesen kutandó változat, ahogyan Milroy (2001, l. még Kontra 2003: 26–30) szerint sok nyelvésznek az. Választásom oka az, hogy kutatási anyagomban nagyon könnyű találni a standarddal kapcsolatos metanyelvi megjegyzéseket. A nyelvi ideológiákat mint elméleti keretet azért tartom jónak, mert a standardról szóló diszkurzus már a nyelvészetben belül is eléggé nyilvánvalóan ideológiai töltetű (l. Milroy 2001; Gal 2001). A magyar nyelvi kultúra normaközpontúsága jól ismert (Tolcsvai 2004a, 2004b; Kontra 2006a; Kiss J. 2003; Sándor 2003); dolgozatomban ennek a többnyelvű, szórványhelyzetben megjelenő formáit szeretném elemezni. Írásom ahhoz a heves nyelvészeti vitához is kapcsolódik, amely jelenleg a magyar nyelvi standard „határtalanítása” körül forog.

Cikkem szűkebb célja a magyar nyelvi standarddal kapcsolatos jelenségek elemzése a romániai bánsági kontextusban. Elsősorban azt a kérdéskört szeretném megvilágítani, amelyet a temesvári magyarságkutató Bodó Barna (2006: 41) úgy fogalmaz meg, hogy: „a bánsági magyarok önnön magyarságukat a magyarországitól némileg különbözően ítélik meg. Ebben [...] benne van az anyanyelvhasználat bizonytalansága”.

Az elméleti keretet a nyelvi ideológiák kérdésköre adja. A nyelvi ideológiák kutatása a nyelvről szóló implicit és explicit diskurzusok elemzését jelenti, legyenek ezek „népi” vagy akár nyelvészeti eredetűek (Woolard 1998). Explicit nyelvi ideológiákon nyelvről szóló beszédet kell érteni, implicit ideológiákon pedig a nyelvhasználati gyakorlatot vagy akár egyféle vagy másféle nyelvtani szerkezet alkalmazását. Ilyen értelemben a vizsgálat tárgyai a metanyelvi elemek, amelyek minden nyelvhasználatot átszőnek (Verschuren 2004: 54). Gal (2006a) például a nyelvi ideológiák kutatását olyan diszkurzuselemzésnek fogja fel, amely a metanyelvi kifejezések mögötti feltevésekre és ezek összefüggéseire koncentrálna. A nyelvészet maga egészében is metanyelvi tevékenységnek, a nyelvről szóló nyelvnek tekinthető, így nem csodálkozhatunk azon, hogy nyelvészeti írások is a nyelvi ideológiai kutatások anyagát képezik. A nyelvi ideológiák elemzése felszínre hozza a közösnek vélt kulturális gondolkodást. Ez a nézőpont Coupland és Jaworski (2004: 38) szerint „az ártatlanság végét” jelenti, mivel a leírás helyett előtérbe helyezi a közös vélekedés mögötti alanyt (ágenst), átvilágítja a hagyományos és „természetes” kiindulópontokat, és rámutat a metanyelv tágabb társadalmi és politikai összefüggéseire.

A nyelvi ideológia terminus szerteágazó és többértelmű. Coupland és Jaworski (2004: 36) szerint abban megegyeznek a kutatók, hogy nem a marxi „hamis tudatról” van szó. Ezt már az a tény is kizárja, hogy a nyelvi ideológiák kutatásának nem célja a metanyelvi diskurzus igazolása vagy tagadása: nem létezik számára „arkhimédészi

pont” (Silverstein 1998: 124). Ebben az értelemben eltér más kutatási irányzatoktól, amelyek bizonyos egyértelmű alapról (pl. Reisigl–Wodak 2001: 33) indulnak ki. Abban is megegyeznek a szakemberek, hogy a nyelvi ideológiák olyan metanyelvi konstrukciók, amelyek természetesnek, magától értetődőnek, szinte ellenállhatatlan kiindulópontnak, közös kulturális tudásnak hatnak. Ezekhez gyakran esszencialista módon állnak hozzá a beszélők (Coupland–Jaworski 2004: 33–34; Gal 2002: 198). A következőben bemutatok egy példát:

Sándor Klára (2003: 381, 2006: 958) a következőket írja „A magyar kultúrában felnőtt embereknek természetes, hogy [...] a helyes beszéd követelményeinek igyekeznek megfelelni [...] Megszokták azt is, hogy a »helyes beszéd« követelményeit többnyire az iskolában tanulhatják meg [...]” Az idézetben Sándor nyelvi ideológiákat említ: milyen a *természetes, megszokott* metanyelvi beszéd a magyar kultúrában. Továbbá, az idézet egy érdekes metanyelvi jelenségre mutat rá: a *helyes beszéd* idézőjelezése metanyelvi kommentárként értelmeződik. Az adott szövegben az idézőjelek dekonstruktív módon hatnak, s az esszencialista olvasásmódhoz szokott bírálók rosszsallását váltják ki, mivel „a megszokott vagy hagyományos kifejezéseket [...] gúnyos, bántó, lekicsinylő” (H. Tóth 2005: 242) színben tüntetik fel, ezzel pedig megkérdőjelezzik „a *nyelvi helyesség*... pusztá létezését is.” (Kemény 2007: 34). A bírálói megjegyzések felszínre hozzák az ideológiákhoz gyakran kapcsolódó hatalmi harcot: az kerül felül, akinek a vélekedése, álláspontja természetes, magától értetődő, szinte észrevétlen lesz. Azaz egyszerre senkié és mindenkié (Gal 2001). Ez rámutat arra is, hogy a nyelvészeti írásokban is gyakran található ideológiákként definiálható elemek, amelyekre többnyire csak kivételes esetekben figyelünk fel (Irvine–Gal 2000).

A nyelvi ideológiák kutatásának nincs egységes módszertana, de Susan Gal és Judith Irvine (Irvine–Gal 2000; Gal 2002) kidolgoztak egy peirce-i jelentéstipológián (ikon–index–szimbólum, lásd Peirce 1998 [1893–1913]) alapuló elemzési keretet. Az indexikális jelentés egyfajta rámutató összekapcsolódás, például bizonyos nyelvjárási elemeket rutinszerűen társítunk származási régiókkal (pl. *ő-zés* → Szeged környéke). Hasonlóképpen található társadalmi osztályhoz, iskolázottsághoz, valláshoz, nemhez stb. rutinszerűen kapcsolódó, kauzálisnak vélt, valamire utaló vagy rámutató nyelvi jelenségek a különféle nyelvekben és kultúrákban. Az ikonikus jelek viszont hasonlóságon alapszanak. A nyelvi ideológiai elemzés számára a leglényegesebb mozzanat az a szemiotikai folyamat, melynek során az indexikális kapcsolatok ikonikussá válnak. Erről van szó például akkor, amikor különféle nyelvi változók használójuk emblematisztikus ismertetőjelévé, hasonmásává lesznek. Például a „süksükölés”-t a nyelvművelők (és vélhetően az ő álláspontjuk nyomán a laikusok is) jellegzetesen iskolázottsághoz vagy a „(nyelvi) műveltséghez” kapcsolják (pl. Lőrincse 1981/1999: 84; ennek empirikus cáfolatára l. Kontra 2003: 177–180). Ez a kapcsolat már emblematisztikussá vált, így a „süksükölés” akár magában működhet egy „műveletlen” ember leírásaként.

Egy másik alapvető elemzési szempont annak kutatása, hogy mi a metanyelvi indexikális fogalmak alapértelmezése (Silverstein 1998: 128). Ahogy a „helyes beszéd”

körül példát mutatja, bizonyos metanyelvi terminusok használata bizonyos közös tudást feltételez. Ugyanakkor a példa azt is mutatja, hogy ez a közös tudás vitatható, legalábbis ha az ideológiai mivolta átláthatóvá válik.

Ezekre a módszertani útmutatásokra támaszkodva azt fogom feltárni, hogy mi az, amit a standard körüli magyar nyelvészeti viták résztvevői, ill. terepkutatásom adatközlői természetesen, kiindulópontnak tartanak, illetve milyen metanyelvi kifejezéseket használnak, s milyen jelentéseket adnak ezeknek a metanyelvi terminusoknak. Ugyanakkor kitekintést adok arra is, hogy mennyire kultúra-, ill. nyelvfüggők a vizsgált nyelvi ideológiák.

2. A standard elméleti megközelítése

2.1. A standard fogalmáról, különös tekintettel a magyar nyelvészetre

A standard fogalma mindenképpen konstrukció, gyakran erősen ideológiai töltetű. Milroy (2001: 531) például úgy véli, hogy az ideológiák kutatása nem központi téma a mai nyelvészetben, de mégis azt hangoztatja, hogy a standarddal kapcsolatosan elkerülhetetlen az ideológiák elemzése. Szerinte a standardizáció, amely a végterméknél, a standardnál valamivel átlátszóbb kategória, a következőképpen definiálható ideológiamentesen: “a standardizáció az egység kikényszerítését jelenti bizonyos területeken” (Milroy 2001: 531).² Milroy szerint egyedül ez a fogalmazás tartható tisztán nyelvészeti, mivel kizárólag a nyelvi formák belső tulajdonságára utal, azaz a standardizáció a (nyelvi) variabilitás visszaszorítása, csökkentése. Például a magyar nyelvészetben jelenleg mind a *sztenderd*, mind a *standard* alak használatosnak tűnik (pl. Kontra 2003: 33), a szövegszerkesztő helyesírási programja mégis pirossal jelöli a *sztenderd* változatot, így standardizációs műveletet hajt végre. A standard a standardizáció végterméke lenne, de mivel a standardizáció egy befejezhetetlen folyamat, azért egy konkrét nyelv standardját nem lehet belső nyelvészeti jegyei alapján jellemezni (Milroy 2001: 534).

Ahogy Milroy rámutat, a standardot sem a laikusok, sem a nyelvészek nem szokták nyelvészeti terminusokkal jellemezni, hanem inkább valamilyen nyelven kívüli tulajdonsághoz kapcsolják. A *standard* szó szinonimájaként olykor a *nyelvi norma* is használatos; ha ezt is figyelembe vesszük, akkor ilyen definíciókat lehet találni a magyar nyelvészetben:

Standard ... 2. Nyelvt. Vmely nép, nyelvközösség nyelvhasználatban a legfontosabb, mintának tekintett változat.

(ÉKsz²)

A standard az a nyelvváltozat, amelyet a gazdasági, a politikai és a kulturális javakat legnagyobb mértékben birtokló csoportok beszélnek

(Kontra 1997)

A standard magyar az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló idegen ajkúaknak tanítanak. E változat szókincsét és nyelvtanát szótárakban, illetve nyelvtanokban kodifikálják. Vagyis ez a kodifikált norma.

(Kontra 2006c: 579).

...a nyelvi sztenderd az egyes önálló nyelveknek az összes többi használati változatán (dialektusain, szociolektusain) fölül emelkedett, egységes, normatív és eszményi belső nyelvi típus, amely integratív jellegű változási folyamatok útján jött létre, s kialakulása óta egy nép, illetve nemzet nyelvhasználatban a legfontosabb szerepét tölti be.

(Benkő 1988: 243)

Az írott és beszélt nyelv használatnak társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük nyelvi normáknak... A norma elvileg egységes nyelvi viselkedést tételez fel...

(Lőrincze 1981/1999: 80–81)

Az itt idézet definíciókból kitűnik, hogy magyar nyelvészek sokféle nyelven kívüli jelenséghez kapcsolják a *standard* (vagy a *nyelvi norma*) kifejezést: fontosság; minta; elit; műveltség; idegen nyelvűeknek tanított változat; (szótárakban/nyelvtanokban) kodifikált változat; eszményi nyelvi típus, amely egy nép, illetve nemzet nyelvhasználatban a legfontosabb szerepet tölti be; társadalmilag helyesnek elismert írott és beszélt nyelv használati szabályai, irányelvei, szokásai; egységes nyelvi viselkedés. Ezek a kifejezések különféle ideológiákat takarnak. Például sok definíció egységes kultúrát, gondolkodást feltételez. Mások a nyelv fejlődéséhez vagy a társadalmi szokáshoz köti a standardot. Kontrának a többitől eltérő szóhasználata viszont már csak az elithez köti, illetve annak nyelvhasználatát alapján alkotott kodifikáló művekhez (nyelvtanok, szótárak). A definíciók azért is jellemzően ideológiaiak, mert hiányzik belőlük az alany, az ágens: pl. „mintának tekintett változat”, ki tekinti mintának?; „fölül emelkedett ... nyelvi típus”, ki emelte fölül? Ez tipikus nyelvi eszköz arra, hogy a szerző a saját nézőpontját általános igazságként, ellentmondást nem tűrő tényként ábrázolja. Hasonlóan hat az is, hogy az értelmező szótár, továbbá Benkő és Lőrincze definíciói Kontrával ellentétben nem jelölik meg a standard konkrét lelőhelyét. Tolcsvai (2004b: 116) úgy értelmezi a kétféle definíció különbségét, hogy szemben a többivel a Kontraféle álláspont kritikus, azaz ez a fajta definíció nem erősíti a standardizációs folyamatokat, vagyis nem emeli a standardot a többi nyelvváltozat fölé.

A fentiek azt a megállapítást erősítik, hogy a magyar kultúra erősen standardközpontú nyelvi kultúra (l. Sándor 2003, Kontra 2006a), aminek a velejárója Milroy (2001) alapján az, hogy a *magyar nyelv* kifejezés alapjelentésben a 'standard'-ot jelenti, vagy ahogy Tolcsvai (2004b: 115) fogalmaz, „a sztenderd viszonyítási ponttá vált”. A standardközpontú kultúrák kiindulópontja Milroy (2001: 535) szerint az, hogy a

beszélőkben erős a kanonikus nyelvváltozat tudata és a 'nyelvhelyességbe' vetett hit.³ Eszerint ha például valamit kétféleképpen lehet kifejezni, ezek közül csak az egyik lehet 'helyes'. Ezzel együtt a standardközpontú kultúrában élő embereknek el kell fogadniuk, hogy az egyes standard, vagyis 'helyes' alakokra jellemző az is, hogy ezeknek a nyelvhasználók nincsenek birtokában, hanem az iskolai oktatás során kell őket megtanulni, vagy kodifikációs munkákból (nyelvtanok, szótárak) kell őket megismerni (Milroy 2001: 537; vö. Sándor 2006: 958). Továbbá, egy standardközpontú kultúrában a kanonikus nyelvváltozat elsajátítása, megóvása és támogatása erkölcsi kötelesség. Ezek nélkül a nyelv (vagyis a standard) és az adott kultúra hanyatlásra vannak ítélve. Így a standard kultuszához gyakran kapcsolódik egy panaszkultúra is (Milroy 2001: 537–539). A standardközpontú kultúrákban élő emberek többnyire úgy gondolják, hogy az itt felvázolt jelenségek a világ természetes rendjéhez tartoznak. Milroy (2001: 540) szerint csak akkor válik átláthatóvá a standardközpontúság, ha olyan nyelvekkel ismerkedünk meg, amelyek nem standardközpontúak. Ilyenek például a romani nyelvek (Gal 2006a), vagy a korzikai (Jaffe 1999).

A magyar nyelvközösségben erős a standard kultusza és más nyelvváltozatok diszkriminálása, a helyzet sokban hasonlít a Milroy (2001) által leírtakhoz (lásd pl. Kontra 2003, 2006; Sándor 2003). Csak egy számomra érdekes további szempontot hozok fel, ami a helyesírási és kiejtési versenyek szerepére mutat. Ha magyar összefüggésben valaki megkérdőjelezi ezek értelmét, akkor a „magyar kultúrán” kívülre reked. Más a helyzet a nem standardközpontú kultúrákban. Jaffe (1999) például leírja, hogy a francia mintára rendezett korzikai helyesírási versenyek milyen vegyes fogadtatásra találtak, és ezek az amúgy népszerű rendezvények végül is miért szűntek meg. Megszűnésükben elsősorban az játszott szerepet, hogy a korzikaiak erősen a sajátjuknak tekintik a korzikai nyelvet, s nem fogadták el a felülről jövő korlátozó autoritást és velejáró nyelvi stigmatizációt.

A magyar nyelvészet erős standardközpontúsága nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a standardizációs folyamatokban (nyelvművelés, helyesírási és kiejtési rendezvények szervezése stb.) gyakran vesznek részt nyelvészek. Abban is tetten érhető a standardközpontúság, hogy az eddigi magyar nyelvtanok kizárólag a standard nyelvváltozattal foglalkoznak, és nem a „teljes” magyar nyelvvel (l. Kontra 2003). Ha elvétve előfordul is bennük olyan elem, amely nem a (korábbi) kodifikált standardhoz tartozik, nemstandard elemként van megjelölve. A magyar nyelvtörténetben is (vö. Tolcsvai 2004a) az a gondolkodás uralkodott 1990-ig, hogy a magyar nyelv fejlődésének utolsó szakaszára a standard teljes uralma és a többi változat eltűnése jellemző. Például a korabeli dialektológiai egyetemi tankönyv (Kálmán 1977: 87–101) óva intette az írókat a nyelvjárási elemek „túlzott” használatától. Az új egyetemi tankönyv (Kiss J. 2003: 51–53) már nem azonosul ezzel a nézettel, csupán megállapítja, hogy a hagyományos nyelvjárásellenes vélekedés miatt a magyarban nem alakult ki nyelvjárási irodalom.⁴ A nyelvészek közül legerősebben a nyelvművelők támogatták a standardizációs folyamatokat, például korának vezető nyelvművelője a nyelvjárások jövőjéről ezt vallotta:

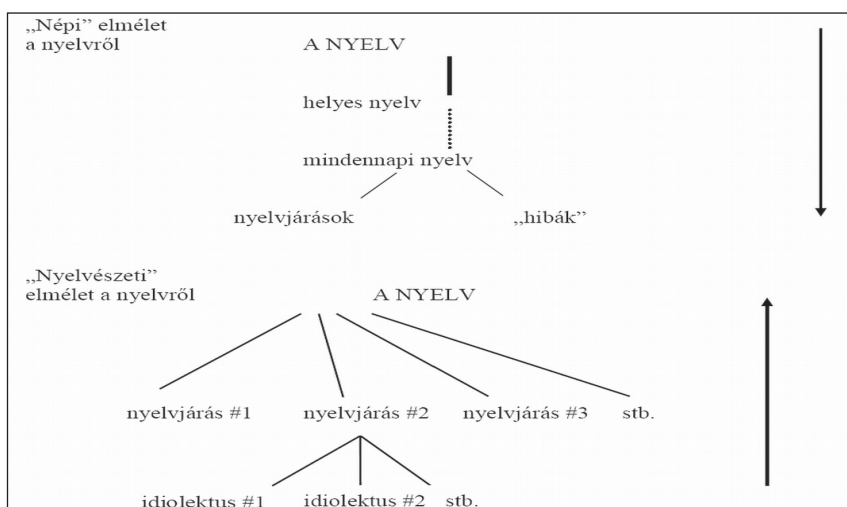
Kétségtelen, hogy a *tájn nyelv* a helyesség, a mai nyelvi norma szempontjából háttérbe szorul a köznyelvvvel szemben. Az egyik a régit, a másik a mait, az újat képviseli; az egyik az elmúló, a másik a fejlődő; az egyik regionális érvényű, a másik országos érvényű (vagy még ennél szélesebb körű). (Lőrincze 1981/1999: 100)

Ezek a standardközpontú jelenségek nem egyedülállóan a magyar nyelvészet jellegzeteségei. A nyelvjárások eltűnését a finn nyelvészek is megjósolták az 1970-es évek vége felé, az utóbbi időben viszont beismerték, hogy a nyelvi egységesülésről szóló prognózisuk elhibázott volt. (Mantila 2004, vö. Kiss J. 2003: 47–53). 2004-ben megjelent az első deskriptív finn nyelvtan (Iso Suomen Kielioppi), amely a teljes mai finn nyelv leírására vállalkozott, s amely már nem foglalkozik azzal, hogy mi tartozik a standardhoz és mi nem.

Milroy (2001) szerint a kimondott vagy kimondatlan standardközpontúság általánosan jellemzi a generatív nyelvészetet, a strukturális nyelvészetet, a történeti nyelvészetet és bizonyos formában még a szociolingvisztikát is. Néha kizárják az elemzésből például a nyelven kívüli tényezőket („belső nyelvészet”), ráadásul az elemzési anyag gyakran kizárólag a standard változat. Milroy (2001) az ilyen esetek kapcsán emlékeztet arra, hogy a standard nem definiálható nyelven kívüli tulajdonságok nélkül. A szociolingvisztika pedig szerinte (2001: 540) túlzottan kötődik a strukturális nyelvészet standardközpontú hagyományaihoz, s így nem képes a nyelvet egy nagy eszközkészletnek tekinteni, amelyből a legkülönbözőbb beszélők meríthetnek a legkülönbözőbb társas és egyéb célok elérése érdekében, és amely állandó mozgásban, változásban van. Azaz a teljes nyelv leírása helyett a standard mint állandó viszonyítási pont vonja magára a figyelmet, és így végeredményben a szociolingvisztikai kutatások is gyakran hozzájárulnak a standard kultúra erősítéséhez.

Az Egyesült Államokban folytatott népi nyelvészeti kutatások alapján Preston (2004: 90) a következő ábra segítségével foglalja össze a népi és tudományos gondolkodás különbséget:

1. ábra: a népi és nyelvészeti nyelvi taxonómiák (Preston 2004: 90)

Az ábra lényege az, hogy a nyelvész szempontjából például az angol nyelv nem más, mint egyfajta fikció, kényelmes eszköz a nyelvváltozati sokféleség elleplezésére (Preston 2004: 91). Ilyenformán a standard vagy a „helyes nyelv” is csak egy nyelvváltozat a többi közül.

A magyar nyelvészetben ez a tudományelméleti nézet nem vált teljesen elfogadottá. Például Tolcsvai (2007: 172) szerint a hierarchikus („népi”) modell is jellegzetesen nyelvtudományi eljárás. Sőt a magyar nyelvészeti hagyományban inkább a „népi elméletre” emlékeztető ábrázolás uralkodik a nyelvi rétegződés modelljeiben, ahol mindenképpen a standard kerül legfelülre (l. Sándor 2000, kodifikálását illetően l. Eöry 2007). A másik taxonómia, amely nem értékeli a nyelvváltozatokat, hanem a nyelvet azok összegének tekinteti, leginkább a magyar szociolingvisták között terjedt el (l. pl. Sándor 2000: 26).⁵

Összefoglalva: a standard nyelvű kultúrákban, amelyek közé minden bizonnyal besorolható a magyar is, a nyelv alapjelentésben egyenlő a standard változatával. A standardot a magyar nyelvészeti hagyomány általános, egységes, ágens nélküli, nyelven kívüli tulajdonságok alapján definiálja. A nyelvészek, néha reflektálatlanul, a standard hegemoniáját, kultuszát kutatási gyakorlatukban (kutatási anyag választása, leírás tárgya), illetve közéleti szereplésükkel (helyesírási/kiejtési versenyek szervezése) fenntartják és támogatják. Ezzel függ össze a hierarchikus nyelvi modell nyílt vagy rejtett továbbélése a magyar nyelvészetben. Ezzel a magyar nyelvészet nincs egyedül, Susan Gal (2006b) szerint a standard nyelvi ideológia a domináns nyelvi ideológia egész Európában. Az európai nyelvészet is többnyire a standard kultúrák között fejlődött, és nem ritkán az európai nyelvészeti intézmények megalapítását is standardizációs célok teljesítése motiválta (például az akadémiák kimondottan a standard kodifikálásra születtek). Mivel egy-egy konkrét nyelv standardja nem definiálható pusztán nyelvészeti jegyek alapján, a nyelvészek is társadalmi ideológiák mentén vélekednek a standardról.⁶

2.2. A standard kisebbségi helyzetben

Susan Gal több helyütt említi azt, hogy a világhírűvé vált kutatásai a burgenlandi magyarok nyelvhasználatáról nem találtak kedvező visszhangra magyarországi nyelvész körökben. Általában ugyanazokat a leminősítő megjegyzéseket tették a felsőőri magyarok nyelvéről a nyelvészek és a laikusok egyaránt. Legutóbb így foglalja össze a tapasztalatait:

Azzal szembesültem, hogy az általam kutatott csoportok nyelvhasználatát – a magyarokét Ausztriában, a németekét Magyarországon – nem tekintik „nyelvnek” sem maguk a beszélők sem a szomszédjaik, sem az adott államok kormányai. Az utóbbi ideig még sok nyelvész is azt gondolta, hogy az ilyenfajta nyelvhasználat nem érdemli meg, hogy nyelvnek nevezzék, mivel kevertnek, kaotikusnak, nem tisztának és hibridnek tartotta.

(Gal 2006a: 13)

Az akkori (1970-es évekbeli) magyar nyelvészek vélhetően feladatuknak tekintették a standard fejlesztését, terjesztését és kutatását. Így csak a „magyar nyelvészeti kultúrán” kívül (vagy annak peremén) volt lehetőség magyar „nyelvként” tekinteni a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra. Ehhez hasonló az, hogy Milroy (2001) szerint az 1960-es években az angolok között nem lehetett kutatni a cockney változatot, s az angol egyetemi struktúrában sem lehetett elhelyezni (egy norvég kutató írta le elsőnek a sajátosságait).

2.3. A magyar nemzetfogalom és a standard

A nemzet és nemzetiség szavakat a magyar nyelvben meghonosodott jelentéstartalmuk szerint, tehát „kultúrmentzeti”, illetve keleti vagy etnikai értelemben használjuk. Valamely nemzettel vagy nemzetiséggel tehát sohasem egy állam lakosságát, hanem mindig meghatározott fejlettségi szintet elért nyelvi-kulturális közösségeket azonosítunk. (Romsics 1998: 10)

Így definiálja a nemzet fogalmát egy jellegzetesen ideologikus metanyelvi konstrukciót használva, „mindenki” nevében (*a magyar nyelvben meghonosodott*) az egyik vezető jelenkori magyar történész, Romsics Ignác. Ezzel azt jelzi, hogy nem vitatott fogalomról van szó, hanem aki a magyar (nyelv)kultúrán belül akar maradni, annak ezt a vélekedést kell követnie (vö. Szilágyi 2008: 166).⁷ Továbbá Romsics szerint a nyelvi standardizáció a nemzetté válás kritériuma. Sőt, a nemzet fejlődési szintjét mutatja a nyelvi standard megléte (uo.).

A magyar nyelv kodifikációja javarészt a 19. században zajlott (Tolcsvai 2004a). A standardizációs folyamatokban (egyes nyelvi formák terjesztése, mások stigmatizációja stb.) az akkori Magyarország határain belül élők vettek részt. Megjegyzendő, hogy például a moldvai csángók kimaradtak ebből a folyamatból, mivel a magyar nyelv standardizációjának eredetileg nem volt hatása az államhatárokon kívülre. Szilágyi N. Sándor (2008) szerint a (standard?) magyar nyelv a trianoni békével érkezett a legújabb magyar korba, amelynek az ismérveit a következőképpen írja le:

A mostani magyar nyelvtörténeti korszak legfőbb, jellegadó sajátossága pedig az előző végéhez képest az, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem térnek is el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban *nyelvi különfejlődésről* is beszélni mint olyan tendenciáról, amely éppen a fordítottja annak, amely az előző nyelvtörténeti korszakot jellemezte, vagyis a nyelvi egységésedésnek.

(Szilágyi N. 2008)

Ez a tény igen nehéz helyzet elé állítja a magyar nyelvészeket, mivel a magyar – értelmiségi írásokban kötelezően vállalt – nemzetfogalom feltételez egy elképzelt közösséget (Anderson 1991) építő standardot, amely magában egy elképzelt fogalom (Silverstein 2000). Ha viszont a kodifikált standardot vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a standard magyar kodifikálását az ezredfordulóig többnyire Magyarországon, és ezen belül Budapesten élő nyelvészek végzik saját nyelvhasználatuk alapján. Ez a tény, Szilágyi N. Sándor (2002) szerint azt eredményezte többek között, hogy a határon túli standardizációs intézmények (szerkesztőségek stb.) nem mindig használhatják az anyországi kodifikációs munkákat.⁸ A Magyarországon kívül tevékenykedő nyelvészek általános véleménye szerint az eddigi magyar kodifikációs gyakorlat a határon túli magyar közösségekben a nyelvi bizonytalanságot, a kisebbségi érzést és a nyelvi különfejlődést erősítette.

2.4. Határtalanítás

Kizárólag a magyarországi nyelvhasználatból merítő nyelvreírás, standardizáció és kodifikáció helyett határon túli nyelvészek és magyarországi szociolingvisták az 1990 évek eleje óta szorgalmazzák a határon túli alakok, szavak és jelentések ismertetését és a magyarországi nyelvészeti kiadványokba való beemelését. Amellett a fő törekvésük a magyar nyelvszemléletet, a standard fogalmat és ezzel együtt 'a magyar nyelv' fogalmat befogadóbbá, lazábbá és teljesebbé tenni. Az így létrejövő „magyar nyelvet” „egyetemes magyar nyelvnek” nevezik, a folyamatot magát „határtalanításnak”. A folyamat szimbolikus és gyakorlati céljáról a következőket vallják:

Arra utal [*határtalanítás* szó], hogy a magyar nyelvterület határai nem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal, hogy a magyar nyelvi és kulturális nemzet nem azonos a magyarországi magyarok közösségével. A többnyire csak az egyes határon túli régiókban használatos lexikai egységek, azaz a határon túli régiók magyar nyelvváltozatainak, az állami változatoknak a szavai, kifejezései tehát a mai magyar nyelv teljes jogú elemei. A folyamat gyakorlati jelentősége abban áll, hogy javítja a magyar–magyar kommunikáció minőségét, hiszen nem kirekesztő, hanem befogadó szemléletével elősegíti a nyelvi egységesülés folyamatát, csökkenti a magyarországi sztenderd és a kontaktusváltozatok közti szókészletbeli különbségeket. A gyakorlatban ez úgy valósulhat meg, hogy egyrészt a magyarországiak megismerhetik a határon túli nyelvváltozatok legjellemzőbb sajátosságait, másrészt viszont a határon túliak is megtudhatják, hogy az általuk nemegyszer szinte kizárólagosan használt sajátos szókészletbeli elemeknek melyek a magyarországi megfelelőik.

(Péntek 2004: 724)

A határtalanítást a magyar nyelvészetben szeretnék elérni úgy, hogy a nyelvészeti kutatások számba vegyék a határon túli nyelvi gyakorlatot is. Továbbá, hogy „a kisebbségi kontextusban használt nyelvváltozatok nem vélt idegenszerűségükben vizsgálandók, ha-

nem a nyelvváltozatokra általában jellemző természetes és szükségszerű különbözőségeinkben, másságukban” (Benő 2007: 8).

A határtalanítás pl. a magyarországi szótárkészítő körök egy részében ellenérzéssel találkozott, mivel az a „hagyományos” (vagyis standard központú) anyanyelv-felfogással ellentétes (Eöry 2007: 27–28). Továbbá „...a határon túli kontaktusváltozatokat sokan »nem tudják hová tenni«, ill. a legszívesebben tudomást sem vennének róluk. A magyarországi beszélők számára ismeretlenek, idegenek...” (Eöry 2007: 28). Az ismeretlenségükből fakadóan például a magyarországi szótárkészítők nem tudják a határon túli szavakat kategorizálni, stílusukat minősíteni stb., ezért megpróbálják többek között minimálisra szorítani az arányukat az általuk szerkesztendő munkákban (Eöry 2007).

A határtalanítást legerősebben mégis a nyelvművelők ellenzik. Számukra a határon túli kifejezések – a legszélsőségesebb megfogalmazásokban – nem részei a magyar nyelvnek: pl.

a Magyar Helyesírási Szótárba, majd az Értelmező Kéziszótárba, most pedig a Helyesírás című segédkönyvbe százával, ezrével kerültek bele szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi helyi szavak [...] Magam is bemutattam a termés egy részét, vagyis határon túli, jórészt idegen, szlovák, román, ukrán szavakat – a magyar szótárakban.

(Balázs In: Kontra 2006b: 14)

Erre a határon túli nyelvészek válasza a következő:

Igen, mi *blokk*lakásban lakunk, és az legalább annyira kényelmetlen, mint a *panellakás*. Nyelvileg sem jobb egyik, mint a másik. A nyelvnek, közös nyelvünknek kellene olyannak lennie, hogy kényelmes legyen mindannyiunk számára. A nemzeti nyelv biztosan nem olyan kategória, mint az állampolgárság. Olyannak kell lennie, hogy mindenki, aki magyarul beszél, saját nyelvét a közös nyelv részének érezhesse.

Vagy nem ez a „haza a magasban”?

(Péntek 2006)

A válasz rámutat arra, hogy a vitázók által közösen vállalt nemzet fogalmat, amely feltételez egy közös (vö. Tolcsvai 2007) nyelvet, tágabbá kellene tenni, hogy megváltozzék a ’magyar nyelv’ fogalma is (azaz az se legyen Magyarország területére korlátozva). Azon kívül a határtalanításban látható az is, hogy az összmagyar nemzetfogalom mellett helyet kapnak regionális, helyi jellegű identitások nyelvi értékei is. Viszont a nyelvművelők és a „hagyományos” anyanyelv-felfogást képviselő nyelvészek oldaláról nézve az elképzelt standard megbolygatásával összeomlana a nemzetfogalom is. Vagyis szerintük, ha nincs (szigorúan vett) egységes magyar nyelv (standard), egységes nemzet sincs (l. pl. Benkő 1998: 354–356).

A nyelvi ideológiák szempontjából a vitának lehet látni olyan vetületét is, mely szerint az ellenzők egy része feltehetőleg azért ellenzi azt, hogy a „magyar(országi) nyelv” helyett az „összmagyar” legyen a kiindulópont, mert akkor az ő tudásuk, ismeretük,

esetleg befolyásuk már nem terjedne az egész magyar nyelvre. A határon túli nyelvészek viszont az egyetemes magyar nyelv teljes jogú kutatóivá, kodifikálóivá, leíróivá szeretnék válni. De ki mondhatja meg, hogy mi tartozik a magyar nyelvről szóló munkákba? Ilyen értelemben a mai vita hasonló a nyelvújítás körüli vitákhoz (l. Gal 2001).

3. Empirikus rész: a bánsági standardhoz kapcsolatos nyelvi ideológiák

A következőben ismertetem az interjúk standardhoz kapcsolódó diszkurzusrészleteinek jellemzőit. Bár az eddig említettekhez hasonló szempontok az interjúkban is megjelennek, a magyar nyelvi standard fogalma az érintett diskurzusrészletekben mégis más megvilágításba került. A továbbiakban az interjúkban előforduló standard körüli megjegyzések, kijelentések néhány leggyakoribb típusát tekintem át.

3.1. A kevertnyelvűség, vagyis a nem tiszta beszéd

„Mink olyan elfelejtett magyarok vagyunk itt egy pár család úgy hogy magyar is román is német is összekeveredve mindenféle hah hah kevesen vagyunk.” (P299)

Ez a kijelentés hangzik el az egyik felvétel elején, még ami előtt az interjúkészítő az első kérdést feltette volna, azaz egyfajta bemutatkozásnak tekinthető. Gyakran az első találkozásunk az interjúalanyokkal azzal kezdődött, hogy miután mi bemutatkoztunk mint kutatók, akik felkeresik a helyi németeket és a magyarokat, a helybeliek is valami általánosat mondtak magukról. (Sajnos ezek a „bemutatkozások” ritkán lettek a kazettákon is rögzítve, mivel akkor még nem kaptunk engedélyt a hangfelvétel készítésére.) Az idézett bemutatkozás azt mutatja, hogy az interjúkészítő a „magyarok” kategóriában hol helyezi el magát, illetve a csoportját az adatközlő: *elfelejtett magyarok*, akik *összekeveredve* vannak románokkal és németekkel. Itt még nem derül ki, hogy a kevertség mit is jelent. Habár a kevertséget összekapcsolják sok dologgal, a legtöbb utalást a kevert házasságok mellett nyelvi kevertségre lehet találni.⁹

(1) PL499

PL: ... és mostanság milyen jól- öö milyen jól tudja ezt a három nyelvet

IA: hát az a helyzet hogy három nyelvet és mind a három- például mint a magyar mint a román nyelvet összeszokjuk- nem tisztán beszéljük se magyar nyelvet se a román nyelvet az a helyzet

PL: és-

IA: összevegyítsük így beszélnek itt a románok is félig magyar félig románul és akkor korcsosodik

Arra a kérdésre, ki milyen szintén beszéli a különféle nyelveket, többféle választ adnak az interjúkban. Általában olyan válaszokat szokták adni, hogy „magyar az

anyanyelvem”, „románul anyanyelvi szinten”, de az egyik lehetséges válasz, talán jellemzően a kisebbségi helyzetre, az hogy anyanyelvi változatukat értékelik. Itt az interjúalany a nyelvi tudását értékeli kevertnek. A kevertség, a vegyes beszéd, többnyire negatív jelenséggként kerül említésre az interjúkban. Itt a „milyen jól tudja ezt a három nyelvet?” kérdésre adott válasz szerkezete már jelzi, hogy negatív lesz a válasz, mivel a nem preferált válaszokat késleltető elemek előzik meg: *hát az a helyzet, hogy*. A példa végen pedig a nyelv „korcsosodásnak” tartja a „félíg magyar, félíg románul” való beszédet. Az interjúkban a nyelvi kevertséget sosem említik pozitívan a magyar interjúalanyok.

A kevert beszéd ellenpárja a tiszta beszéd. A nyelvvel kapcsolatosan általában csak tagadóformában fordul elő (*nem tisztán*). (Más összefüggésben beszélnek „tisztá magyar családkról”, illetve van, aki magát úgy definiálja, hogy „tisztá magyar vagyok”). Mik a „kevert” vagy „nem tisztá” beszéd jellemzői? Mindenképpen egy másik nyelv hatásával kötik össze a „nem tisztá” vagy „kevert, vegyes” fogalmakat. (Máshol, pl. Magyarországon „helytelen”, „hibás” (ejtésű) stb. jelzőkkel is szembeállítják a tiszta beszéd fogalmát.) A fenti példában a magyar és a román nyelv mint egymásra ható nyelvek kerülnek szóba. A nyelvek keveredését az interjúalany a következőképpen magyarázza meg:

(2) PL499

PL: =például hogyan

IA: =összevegyül

PL: =hogyan szokták akkor öö miben-

IA: =hát vannak olyanok hogy mint például mondjuk a villamosnak nem mondjuk hogy villamos hanem azt mondjuk tramvai

PL: =igen

IA: =mért románul tramvai és azt mondjuk mi is hogy tramvai

PL: igen

IA: és a busznak nem mondjuk hogy busz hanem az autóbusz

PL: igen igen

IA: =autobus románul vannak ilyen fogalmak olyan- magyarul mi nem mondjuk hogy trikó hanem majó mért románul ugye maieu és aztán már ez így maradt van sok ilyen szó amit közösen használjuk

Ha az interjúalany egy általános kijelentést tesz, akkor az interjúkészítő többnyire próbál konkrétumokra rákérdezni. Az interjúalanyok nem mindig tudnak példát mondani általános kijelentésekre, ilyenkor gyakran kiderül, hogy hallottak/olvastak róla de saját tapasztalatuk nincs a dolgról. Ezzel szemben a tiszta beszédre példaként gyakran lexikai jelenségeket hoznak. Nagyon erős az a vélekedés, amely szerint a bánsági magyarok sok szót átvesznek a románból. *Az autóbusz* esete külön érdekes, akár hiperstandardizációnak is nevezhető, de mindenképpen rámutat arra, hogy deduktív mó-

don kezeli a kevertség fogalmát az adatközlő. Vagyis azt a logikát követi, hogy ha van különbség a helyi magyar nyelvhasználat és a magyarországi között, akkor a különbség a környezeti román nyelv hatása miatt van.

Néha nem spontán módon kerül bevezetésre a kevertség, hanem az interjúkészítő veti fel ezt a témát. A következő példában szereplő interjúalany tanítóképzőbe jár. A korábbi interjúalanyhoz képest részletesebb képet ad a tiszta beszéd ideológiájáról.

(3) PL399

(erről folyik a beszélgetés, hogy melyik nyelv a legkönnyebb az interjúalany számára)

PL: Melyik nyelv a román vagy a magyar mond-

IA: Magyar hát természetesen a magyar tehát én- teljes anyanyelvem a magyar és ezen tudok legjobban kifejezni mindent a román is (.) tehát elég anyanyelvi szintén de azért mégis egy kicsit idegenebb

PL: igen

IA: a román egy kicsit olyan kis koromtól tanultam tudom de anynyira nem tudom jól kifejezni magamat mint mondjuk-

PL: =akkor nincs olyan hogy hogy valamilyen bizonyos dolog- dolgokról és mondjuk románul jut eszedbe a szó vagy-

IA: néha megesik de ritkán [---]

PL: [és] milyen milyen példának milyen do- logról lehet ilyenkor szó

IA: hát eset- leginkább akkor hogy ha- főleg hogy ha a román szó esetleg úgy érzem jobban kifejezi amit akarok mint a magyar szó akkor hamarabb beugrik

PL: és milyen lehetne egy ilyen szó

IA: heh hüh

PL: vagy milyen dolgokról lehetnek ilyen ↑szavak

IA: hű általába tehát nincs így konkrétan úgy hogy [valami ---]

PL: [értem]

(0.8)

IA: dee általába amikor magyarul beszélek kerülöm hogy román szavakat használjak igyekszem minél tisztábban ez egy ilyen hh belső igyekvés hogy minél maj- tisztábban magyarul beszéljek és igyekszem ezeket aa- (0.6) magyar nyelven is itten használt románabb szavakat kerülni azért vannak amik itt meghonosodtak a magyar nyelvben itten és Erdélyben is (0.4) mostantól főleg így megpróbálgatom őket úgy kikerülni (0.4) több-kevesebb sikerrel hh (...)

PL: és szerinted mennyire beszélnek másképpen ott- mondjuk ott a főiskolán magyarul mint Magyarországon hogy van-e különbség
 IA: tehát így konkrétan nem tudom de nekem egy aa- jó magyar tanárom volt és ő tehát ilyen magyar heh (.) gondolkodású volt tehát nagyon igyekezett hogy a magyart meg (.) alapozza bennünk és tehát valahogy tőle vettem át hogy minél magyarabban beszéljék és minél tisztábban is és ilyesmi és-

Ebben a részletben az interjúkészítő hozta fel azt a témát, hogy az adatközlőnek esetleg néha könnyebben jutnak-e eszébe a román szavak. A kérdés, hogy „akkor nincs olyan hogy hogy valamilyen bizonyos dolog- dolgokról és mondjuk románul jut eszedbe a szó”, azt a feltételezést tartalmazza, hogy bizonyos „kevertség” mégis jellemezi a „teljes anyanyelvű” interjúalany anyanyelvát. A kérdésre adott válaszok egyfajta védőbeszédként értelmezhetők, amelyben az interjúalany a saját esetében cáfolni igyekszik a „kevertség” feltevését. Ebben az interjúrészletben az interjúkészítő és az interjúalany együtt hozzák létre a kevertséggel és a tiszta beszéddel kapcsolatos vélekedéseket.

Miből áll az interjúalany védőbeszéde? Először elismeri, hogy „néha megesik de ritkán”. Példát viszont nem ad ilyen esetekre, a „milyen lehetne egy ilyen szó” kérdésre nem válaszol arra hivatkozva, hogy csak általános értelemben tud a jelenségről. A román szavakról azt mondja, hogy „amikor magyarul beszélek kerülöm hogy román szavakat használjak igyekszem minél tisztábban”. Végül az interjúkészítő feltevését a román szavakról úgy interpretálja, mintha a román szavak mellett a „magyar nyelven is itten használt románabb szavakra” utalt volna a interjúkészítő, illetve olyan szavakra „amik itt meghonosodtak a magyar nyelvben itten és Erdélyben is”. Azt hangsúlyozza, hogy „mostantól főleg így megpróbálgatom őket úgy kikerülni”. Azaz ezt a tudást a közelmúltban szerezte, hogy vannak „románabb” szavak, illetve „meghonosodó szavak”, amelyek szintén kerülendők.

Ebben a példában érdekes a magyar és a román melléknevek fokozása (*magyarabb, románabb*). A részlet végén a nyelvi tisztaságot az interjúalany explicit módon is a „magyar gondolkodáshoz” kapcsolja. Általában is egyéni, mentális jelenséggé ábrázolja a tiszta magyarhoz való viszonyát („ez egy belső igyekvés”). Ebben a példában arra a kérdésre, hogy „Ki a magyar?”, olyan választ kapunk, hogy nyelvileg egy olyan valaki, aki elkerüli a román szavak, vagy „románabb” szavak használatát. E példán kívül is történik utalás arra, hogy ki a „tiszta magyar”. Például olyasvalaki, aki az iskoláját magyarul végezte, illetve aki a magyar helységneveket használja. Találhatunk példát arra is, hogy az a tiszta magyar, akinek a családjában magyarul beszélnek.¹⁰

(4) PH1898

PH: most kevés magyar lakik xxxben

IA: itten kevés kevés a román is kevés a magyar is mi vagyunk hárman?

PH: =és német

IA: ami magyar

PH: =hm

IA: és van a Lotmann Katika az is magyar de a férje német (.) de
mink mikor találkozunk csak magyarul beszélünk

PH: hm és tiszta magyarok nincsenek

IA: tiszta magyar aki tiszta magyar van egy lány itt lent a Nagy
Anikó és akkor van meg egy Janika lány az is tiszta magyar

PH: = és németek-

IA: = azok azok többet magyarul beszélnek ottan

Itt az interjúkészítő a korábbi interjú alapján a helyi szóhasználatra építve bevezeti a „tiszta magyar” fogalmat „aki nem él vegyes házasságban” értelemben. Viszont az interjúalany a fogalmat „aki magyar szülőkből származik”, illetve: „aki többet beszél magyarul” értelemben újradefiniálja.

Összegezve: a nyelvi kevertség fogalmának egy jellemző része a bánságiak öndefiníciójában úgy jelenik meg, hogy negatívan értékeli az anyanyelvátváltatukat. Kiindulópontnak azt tekintik, hogy bánsági jellegzetességként román nyelvű elemek bekerültek a magyar nyelvbe, és ez okozza a kevertséget. A kevertséghez hasonló fogalom a „tiszta beszéd”, illetve „tiszta magyar”, amelyeket gyakran tagadó formában használnak. Az egyik példában ezenkívül a *románabb*, *magyarabb* kifejezések is hozzákapcsolódnak a (nem) tiszta beszédhez. A nyelvi „kevertség”, illetve „tisztaság” összefüggésbe hozható a nemzetiséggel, így a „tiszta magyar” jelentheti a nemzetiséget, illetve nyelvi változatot egyaránt.

3.2. Bánsági magyarok és a magyarországi magyar

„Nem beszélnek olyan szépen olyan urasan, de mint parasztosan, ahogy tud a nép. Például ahogy én is, amikor mentem Magyarországra ott másképp beszélgetnek, urasabb módra.”

Bánsági magyarok különbséget tesznek a saját beszédük és a magyarországi magyar között. Ahogy fent már kiderült, a saját anyanyelvátváltatukat „nem tiszta” magyarként említik, mivel „román” elemeket tartalmaz. Kulturális kiindulópontként szerepelhet az, hogy a magyarországi magyar a „tiszta magyar”. A következőben két példát fogok elemezni, ahol a korábbi példánál is konkrétan említik és jellemzik a magyarországi magyart.

(5) PL299

PL: és mi a véleménye hogy jövőben még öö hányan fogják beszélni
a magyart itt a faluban

IA: hát ahány család van minden egyiknek van gyereke is azok (megszoktak)

PL: =igen

IA: =fognak beszélni magyarul is [- - -]

- PL: [igen ---] akkor fog maradni itt a magyar
- IA: =hát persze marad marad, a saját nyelvet nem nagyon felejtik el
- PL: ühüm
- IA: nem beszélnek olyan szépen olyan urasan de mint parasztosan ahogy tud a nép (0.4) például ahogy én is amikor mentem Magyarországra ott sok- sok másképp beszélgetnek urasabb módra itten na- itten lehet hogy itt is a városokban urasan beszélnek de a faluban másképp
- PL: és Magyarországon milyen volt beszélgetni a magyarokkal vagy-
- IA: hát lehet elég jól meg lehet egyezni magukat egyik a mászt megértik egyik a mászt (0.8)
- PL: és szokták általában mondani hogy másképp beszélnek vagy
- IA: nem (0.4) mink például én is ahogy mikor megálltam az autóval néha beszélgettem magyarul (0.4) megértik csak egyik a mászt az ember- hiába- hátha ok- urasan beszélnek de csak meg lehet érteni a magyar szót
- PL: értem
- IA: álltam én is szóba ott velük mindenkivel

A helyi magyar és a magyarországi magyar különbsége olykor spontánul kerül szóba. Válaszként arra, hogy a jövőben hányan fognak magyarul beszélni az adott faluban, az adatközlő azzal válaszol, hogy „ahány család van... azok [gyerekei] fognak beszélni magyarul is”. Erre az interjúkészítő azt a következtetést mondja hogy „akkor fog maradni itt a magyar”. Ezt kérdésként, és talán kételkedésként interpretálja az interjúalany, mivel tovább érvel amellett, hogy meg fog maradni a magyar nyelv: „persze marad marad, a saját nyelvet nem nagyon felejtik el”. A magyarországi magyar témájához a magyar nyelv „minőségére” utalva jutnak el. Az interjúalany arra válaszol, hogy a magyart hogyan fogják beszélni a jövőben. Itt a magyar nyelv lehetséges definíciója a magyarországi magyar, amelyet „szép”, „uras beszédként” említ. A saját környezetében használt magyart ezzel szemben „parasztos” magyarnak kategorizálja, amit a faluban beszélnek. Arra is tesz utalást, hogy esetleg a bányási városokban is beszélnek „urasan”, de Magyarországon mindenütt beszélnek „urasan”.

A következő példában másképpen értékeli a magyarországi magyart az interjúalany:

(6) PL4 1999

- PL: és van -e valamilyen különbség öö ez a magyar között amit ön beszél még amit televízióban például beszélnek
- IA: =van

PL: érez-e valamilyen különbséget
 IA: =van különbség hát a a szó- szavak kifejezése van és öö öö (--
 -) van például a magyar közt is vannak a tájszólások
 PL: igen
 IA: és ügye könyvileg ahogy mondják irodalom szerinti
 beszél[getés]
 PL: [igen]
 IA: hát ügye hiába magyar
 magyar a magyarországi [is]vagy akárhonnán
 PL: [igen]
 IA: mert ott is tájszólás[keppen] beszélnek nem
 PL: [igen igen]
 IA: nem beszélnek az irodalmat öö
 PL: =igen igen
 IA: =rendesen

Ebben a példában az interjúkészítő veti fel a magyarországi magyar és a helyi magyar közti különbséget, amikor az interjú korábbi részeire utal, ahol már szóba került, hogy az interjúalany nézi a magyar nyelvű tévécsatornákat. Ekkor a magyarországi magyar beszéd, hasonlóan a helyi változathoz, „nem rendes”, mivel Magyarországon is „tájszólásban” beszélnek és nem „könyvileg” vagy „irodalom szerint”.

Összegezve: A Magyarországon használt magyar nyelvről azt feltételezik, hogy közelebb áll az írott nyelvi standardhoz, ami egyben társadalmilag magasabb változat (urasabb). Mindenképpen egyfajta viszonyítási pontként említik. A bányászati magyar „parasztos”, „nem rendes”, legjobb esetben is hasonlóan tájszólásszerű, mint a magyarországi tájszólások.

3.3. A magyar nyelv tudásáról: *írok, olvasok*

A magyar anyanyelvváltozatukat a „kevertségen”, „parasztosságon” kívül a különféle nyelvhasználati területek szerint is szokták értékelni. Ezek közül kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak az olvasásnak és az írásnak.

(7) PH4A99

LCs: a magyart kitől tanultad

IA: szóval itthon a szüleimtől anyukámtól úgyhogy nem tanultam (.)
 írok olvasok beszélek nem tanultam az iskolában

A példában az interjúalany „spontán” módon értékeli a magyar nyelvtudását. Feltehetőleg azért említi az írni és olvasni tudást, mivel ez nem magától értetődő kiindulópont. Az idősebb korosztálynál néha említik az írástudatlanságot, általában vagy részlegesen a román vagy a magyar nyelvet illetően. Így esetleg az írni és olvasni tudás, azaz

a standard nyelv ismerete, az adatközlő magyar nyelvi műveltségét hivatott bizonyítani. A következő példában más fényben tűnik fel az írás és az olvasás, de mégis kiemelkedik a nyelvi készségek közül:

(8) PL200

PL: milyen itt a jövő a magyaroknak vagy a magyar nyelvnek

IA: hát úgy hogy lassan kimegy még még még kevésbe az öregek meg tudnak na jó van azok mondjuk most de mennyit öö de idővel ez ki fog menni

PL: és a mostani fiatalok ezek mennyit tudnak

IA: hát mondjuk hogy negyvenöt negyven úgy ahogy én én például jól beszéltem nem de ahogy már öö a munkahelyemen románul beszéltem az iskolát románul csináltam én tanultam írni olvasni magyarul de nem gyakoroltam már nem

PL: igen

IA: így elfelejtettem (.) tudok írni és tudok olvasni de nem gyorsan és nem kurzívan hanem (0.6) s azért a szavakat is sokszor eldadogtatom mert nem tudom nem gyakoroltam nem használtam nem

Az írni és olvasni tudás kétségkívül fontos az adatközlő számára, kétszer is említi amúgy pesszimista jövőábrázolásában. Főleg az olvasási készségét látja gyengülőnek „nem gyorsan és nem kurzívan” olvas már. Végül egy nagyszülőnek a nézőpontja az iskolaválasztásról:

(9) PL499

IA: román iskolába ugye itten a mi megyénkbe javarésze az a román rengeteg a magyar is nem probléma de az a helyzet hogy csak román nyelvre vagyunk- akármilyen hivatalba megy vagy akárhova attól függ hogy hogy fog tanulni

PL: igen

IA: ha tanul is és valami jobb iskolába bír menni akárhova csak a román (.) kell hogy használja

PL: Igen

IA: Megtanulni még megtanítom magyarul írni olvasni amennyi kell neki mégis tudjon aztat is

Itt a magyarul írás-olvasás továbbadását említi az adatközlő, „amennyi kell neki” mértékben, ahogy a korábbi példákban is iskolán kívüli tanulásához köti ezt nyelvi készséget. Más szóval azt hozza fel mind a három adatközlő, hogy az, hogy valaki nem járt magyar iskolába, nem jelenti azt, hogy ne tudjon magyarul írni-olvasni.

3.4. Német vagy sváb nyelv?

A román nyelvről általában negatív vagy semleges összefüggésben beszélnek a bántási magyarok, viszont a német nyelvről összetettebb a kép, és többnyire pozitív értelemben kerül említésre. Az adatközlők közül mindenki vagy beszél németül, vagy legalábbis a környezetében van (volt) olyan, aki beszél németül. Amikor a német szóba kerül, gyakran tesznek említést arról, hogy nem is németül beszélnek a helybeliek:

(10) PL499

PL: a szülei milyen nyelveket tudták

IA: a szüleim mért magyar származásúak és román mert Romániába voltunk ugye és a német

PL: értem

IA: svábot inkább mondanám mert tiszta németet nem hanem a svábot

A helyi változatot itt a helyi magyarhoz hasonlóan nem „tiszta” nyelvnek értékeli. Ezzel szemben pozitív értelemben is beszélnek a „sváb” nyelvről:

(11) PH1899

IA: ...lássá én voltak németország- a németeknél sincs az a nyelv ami nekünk volt (0.8) nincs az a nyelv (.) ók nekik is egy másik nyelv amint nekünk van a németbe

PH: =melyik szebb szerint- Ön szerint

IA: én mondom hogy a miénk szebb hogy mondjam én magának (.) szebb mert szebben bírod magad kibeszélni hogy mondjam *mai frumos poți să te explici*¹¹ mint ók. Ók nagyon elha- és- én nem tudom én voltam Németországban voltam kilencvenegyben voltam kilencvenháromban voltam három hónapig kint

Az adatközlő az interjúkészítő „melyik szebb” kérdésére a helybeli németet szebbnek értékeli a németországi németnél. Ez a vélekedés, illetve a helyi németet pozitív értékelése általános a helyi németeknél is (ld. Toma 1998; Laihonen 2007: 105), akiktől azt lehetőleg átvették a bántási magyarok. Ilyen pozitív említést a helybeli magyarról nem lehet találni, illetve minden összehasonlításban alul marad a standarddal vagy a magyarországi magyarral szemben.

3.5. Explicit és implicit nyelvi ideológiák

Woolard (1998: 9) szerint a nyelvi ideológia elemezhető egyértelműen a nyelvről szóló beszéd alapján vagy implicit módon a nyelvhasználatot irányító metapragmatikai ele-

IA: őszintén szólva keverjük (.) de megértjük(h)

IK: igen

Az *inszpektor szanitár* kifejezést problematikusnak jelzi az interjúkészítő (ez őt azt *jelen[ti]*). Az interakcióban felmerülő megértési és egyéb problémát megoldják, de egy ideig nem térnek vissza a szokásos interjúszerkezetre. Azaz a használt kifejezést egy ideig beszédtemaként kezelik a beszélők.

Az interjúkészítő először azt jelzi, hogy nem érti a kifejezést. Erre az interjúalany *egészségügyi inszpektorra* módosítja a kifejezést, amelyet az interjúkészítő a standard *felügyelőre* javít. Ezután az interjúkészítő még további információt kér a terminusról, és végül is megadja a standard *közegészségügyi felügyelő* szót, és annak köznapi, rövidített formáját is említi (*kőjáros*). A szekvencia végén az adatközlő egy önkritikai megjegyzést tesz a nyelvhasználtáról (*őszintén szólva keverjük*). Az interjúkészítő *igennel* nyugtázza az önkritikai megjegyzést.¹² Összefoglalva: a beszélők együtt kategorizálják „kevert” nyelvként az adatközlő által használt olyan kifejezéseket, mint az *oficer szanitár* vagy *egészségügyi inszpektor*.

Ha közelebbről vizsgáljuk az interakciós szerepeket, akkor megállapíthatjuk, hogy az interjúkészítő azáltal, hogy kijavítja és értékeli az interjúalany kifejezéseit, felveszi a standard beszélő szerepét. Az adatközlő elfogadja a nem standard beszélő identitást, s végül a referenciális csoportját expliciten is „kevertnyelvű”-nek definiálja (*őszintén szólva keverjük*).

Az elemzett példa azt mutatja, hogy a standard, azon kívül hogy témája lehet az interjúnak, gyakorlati interakciós szinten is relevánssá válhat, amikor a terepmunkás nem ismeri a helyi szóhasználatot, az interjúalany viszont nem ismeri a standard kifejezéseket. Ahogy az „elméleti” metanyelvi beszédben, itt is a helyi változat hiányosságain van a hangsúly.

Egy másik példa az implicit nyelvi ideológiákra a „romános” kifejezések és a német kifejezések közti különbség említése. Amikor a „vegyes”, „kevert” vagy a „nem tiszta” magyart jellemzik, általában román szavak, kifejezések használatát említik okként. Továbbá elkerülendő elemként is a román(osabb) szavakat hozzák fel, s a fenti félig implicit példában is román kifejezések a javítandó elemek. A német kölcsönelemek viszont más összefüggésben jelennek meg. A német kultúra immár a nosztalgikus szép múltat képviseli. Így a német kifejezések is a nosztalgikus emlékezések részeként jelennek. Általában nem magyarázzák meg, de amikor igen, akkor sem „javítják ki” őket:

(13) PH14-1598

Kati: akkor volt búcsú↑ [és akkor mentek]

PH : [itt xxx-on?]

Kati: igen és akkor mentek szépen-

Mari: mentek gyalog Radnán szép búcsú volt mindenki ment

→Kati: igen mentek a pappal mind szép- szép volt a búcsú (.) akkor volt a **Fanfarrer** hogy mondják magyarul?

→Mari: igen a muzsika [ugye-]
 PH : [értem értem]
 →Kati: [a **Fanfarrer**] szépen- nagyon szép volt...

Itt az adatközlő a *Fanfarrer* szót problémásnak jelöli meg (*hogy mondják magyarul?*). A másik interjúalany ezt le is fordítja magyarra: *muzsika*. Ezután a terepmunkás kifejezi a megértést (*értem, értem*). Végül az interjúalany újra használja a *Fanfarrer* szót, azaz nem javítja ki a *muzsika* szóra. Így a szó problematikussága egy nem helybeli interjúkészítő feltételezett megértési nehézségeire korlátozódik. A *Fanfarrer* szó így nem javítandó „vegyes, kevert” elem. A használati kontextusa is jellemző egy német kifejezésre az interjúban: a szép múltrol való mesélés.

Az implicit nyelvi ideológiák, a „román” és a „német” kifejezésekhez kapcsolódó társalgási rutinok, ebben az esetben egybeesnek azzal, hogy miként vélekednek ezekről a nyelvekről a bántási magyarok. A nyelvről való vélekedés és nyelvhasználat kapcsolata gyakran nem ilyen egyszerű (I. Irvine–Gal 2000).

4. Konklúziók

A standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a nyelvészek és a bántási interjúalanyok körében részben hasonlóak, részben különbözőek. Habár sem a nyelvészek, sem a bántási magyarok nem alkotnak egységes véleményt több kérdésben, mégis hasonló a tematika, és a kifejtett vélemény is gyakran megegyezik mindkét csoportban. A magyar nyelvi kultúra normaközpontúsága például vitán felüli kiindulópontnak tűnik, a standard az alapvető viszonyítási pont. Továbbá az is, hogy a standardon mindkét vizsgált csoport elsősorban magyarországi nyelvhasználatot érti. A bántási magyarok (a nyelvművelők álláspontjához hasonlóan) a saját nyelvváltozatuk sajátosságait alapvetően idegenszerűségnek tekintik (a magyarországi magyarhoz képest). Azaz, az ő nyelvük „kevert”, mivel az anyanyelvváltozatukba román nyelvű elemek is beépültek. Ezt erősíti az az alapfeltevésük is, hogy ha van különbség a magyarországi és a helyi nyelvhasználat között, ezt a román nyelvből átvett elem okozza. Az interjúalanyok a magyarországi standard magyarnak társadalmilag magasabb rangot tulajdonítanak: ez az „úriás” változat, a bántási a „parasztos”. Ehhez hasonlóan a magyar nyelvészek is valamilyen nyelven kívüli tulajdonságot említene a standard definíciójában. A „hagyományos” magyar „nyelvészeti anyanyelvfelfogás” az, hogy a standard „mintegy eszményként... szolgál mércéül a rajta kívül eső nyelvi jelenségek... értékeléséhez, minősítéséhez” (Eöry 2007: 28). A nyelvi standardot összekapcsolják a nemzetiséggel is. Az interjúk szerint aki ismeri a standardot, vagyis aki tud „tiszán” beszélni, az „a tiszta magyar”. Ehhez hasonló álláspont található a nemzet és nyelv kapcsolatáról szóló nyelvészeti vitákban is.

Az interjúban lényegében nem jelenik meg a határtalanítás gondolata. Többnyire valamilyen deviáns nyelvi változatnak tartják a saját magyar nyelvi változatukat. A pozitív magyar nyelvi önértékelés ritka. A határtalanítás gondolatának minden bizony-

nyal nem sikerült eljutni a bánsági magyarok körébe, helyette inkább a „hagyományos”, nyelvészeti-nyelvművelői nézetekhez hasonló vélekedés dominál. Ez lehet az egyik oka a bevezetőben említett „anyanyelvhasználat bizonytalanságának” (Bodó 2006: 41). A határtalanítás támogatói szerint ezt mérsékelhetné egy tágabb, befogadó jellegű nyelvi kodifikáció, nyelvművelés és oktatás.

Az interjúkban a magyar nyelvhez kapcsolható vélekedésen kívül a román és a német nyelvről is találhatunk anyagot. Ezek azt mutatják, hogy mennyire specifikus vagy általános a magyar standard körüli diszkurzus. A román nyelv általában negatív összefüggésekben kerül említésre, a német megítélése inkább neutrális vagy kedvező. A német nyelvnek a standard és a dialektusok közti viszonyáról is másképpen vélekednek. A Bánságban vagy az adott helységben használt német lehet „szebb”, mint a Németországban használt, viszont a magyarról nem találkoztam ilyen kijelentéssel az anyagomban. Talán elmondható az, hogy a német nyelvjárások képezhetik a helyi identitás részét még a magyaroknál is, a magyar helyi nyelvi elemek viszont nem.

Az interjúk alapján az implicit nyelvi ideológiák is elemezhetők (12–13 példák). Itt válik átláthatóvá, hogyan hathatnak a standard körüli nyelvi ideológiák egy gyakorlati kommunikációs helyzetre, annak nyelvhasználatára. Ilyen vizsgálat eddig kevés van (de l. Bartha 1992), de sok jel mutat arra, hogy a magyar standarddal kapcsolatos ideológiák mindennapi magyar–magyar kommunikációs helyzetekre is hatással vannak (l. Kontra 2006a; Csernicskó 2002). Hasonlóan a konkrét vélekedéshez (1–3 példa), itt is a helyi nyelvváltozat hiányosságain van a hangsúly. Ez esetben a kontaktuselemeknek ítélt szavak kerülnek javításra, helyesbítésre. Érdekes, hogy a német nyelvi elemek nem tartoznak a javítandó elemek közé. Ez megerősíti azt a korábbi megállapítást, miszerint a nyelvi ideológiák nyelv- és kultúrafüggőek. A magyar kultúra mindenképpen standardközpontú a Bánságban is, a német nyelvi kultúra a magyar–román–német többnyelvűek vélekedése alapján nem az.

Jegyzetek

- 1 A terepmunka irányítói Dr. Barna Gábor, a Szegedi Egyetem Néprajz Tanszékének docense és prof. Bo Lönnqvist, a Jyväskyläi Egyetem etnológia tanszékének vezetője voltak. A jyväskyläi kutatók a Hungarológiai projekt keretében vettek részt a kutatásban. A kutatási projekt finn résztvevői valamennyien saját szakterületükhöz (etnológia, történelem, nyelvészet) kapcsolódó témát dolgoztak ki. Rajtam kívül jelenleg még Bo Lönnqvist folytatja az anyag feldolgozását. A szegedi kutatócsoport a máriaradnai kolostorban található fogadalmi képeknek és az adományozás szokásának széleskörű elemzését végzi vallási néprajz keretében.
- 2 Itt és máshol az angol szakirodalomból vett idézeteket saját fordításomban közlöm.
- 3 A magyar kultúrában nagyon erősen beágyázott a ’helyes’ és ’helytelen’ nyelvi formákról szóló ideológia, vagyis teljesen természetes a magyarok többségé számára hogy vannak ’helyes’ és ’helytelen’ formák. Erre építenek – meglepően reflektálatlanul – a magyar szociolingvisztikai kutatások is (pl. Kontra 2003). Ezzel szemben más kultúrákban (ahol kevésbé erős a standardközpontúság) nem érdemes például a ’helyes’ vagy ’helytelen’ alakok megítélésén alapuló kérdőíveket stb. használni, mivel a beszé-

lők nincsenek hozzászokva ezekhez a kategóriákhoz. Azon kívül ez az egész témakör is marginálisnak tűnhet más kultúrákban felnőtt szociolingvisták számára.

- 4 „A magyar íróknak és költőknek a magyar irodalmi (szépirodalmi) nyelven kell írnia, hiszen a magyar nyelv széthullása provinciális irodalmi nyelvekre a történelem kerekének visszaforgatása volna” (Kálmán 1977: 100). Ez az idézet „az irodalmi nyelv” kifejezést a 'standard' értelemben használja. Kálmán Béla ebben a szellemben meghatározza, hogy az íróknak mikor kell és mikor szabad (és hogyan) nyelvjárási elemeket használni. Ahogy Milroy (2001: 537) megjegyzi, a nyelv ilyen ideológiai keretben nem a nyelvhasználók tulajdona, hanem egy külső autoritását. Kiss Jenő (2003) szakít ezzel a hagyománnyal, és már nem azt írja, hogy szerinte hogyan kellene az íróknak vélekedni a nyelvjárásokról, hanem inkább azt elemzi, hogy milyen kulturális gyakorlatok alakultak ki magyaroknál és más nyelvközönségek esetében.
- 5 „... egy nyelv számos, a nyelvi rendszert tekintve egyenrangú változatban él, ezek összege alkotja magát a nyelvet” (Sándor 2000: 26). Ugyanakkor magyar szociolingvisták (l. pl. Kontra 2003) számon tartják Milroy (2001: 543; vö. Cameron 1996) figyelmeztetését: a standard változat, feltéve hogy az adott nyelv rendelkezik ilyennel, mindenképpen más, mint a többi változat. Igaz, nem nyelvészeti szempontból, hanem társadalmi jelentősége miatt a standardizációt és ahhoz kapcsolódó jelenségeket mindenképpen érdemes kutatni.
- 6 Erről magyar történelmi távlatban Sándor (2001) és Tolcsvai (2004a) írásai alapján kaphatunk képet.
- 7 Természetesen a nemzetfogalom sem annyira egyszerű magyar összefüggésben. Szilágyi N. Sándor (2002: 166) szerint az itt vázolt definíció a politizáló értelmiség normatív alkotása.
- 8 Ezt a következőképpen szemlélteti: „Én például, valahányszor le kell írnom Erdélyben a *nájlon* szót, kénytelen vagyok tudatosan véteni a szabályzat ellen, amely szerint csak *nejlon*-ként volna szabad leírnom. Én azonban nem írhatom így, mert ezt Erdélyben annyira csak *nájlon*-nak ismeri mindenki, hogy az *e* betűt sajtóhibának vélnék...” (Szilágyi N. 2008). A *nájlon* alakot a kodifikációs munkákat végző magyarországi nyelvészek továbbra is elvetik, mivel ezt az azóta elkészült Osiris helyesírási szótár (Laczkó és Mártonfi 2004) sem ismer(tet)i, sőt tudatosan elveti (Lanstyák István szóbeli közlése).
- 9 A használt kódok a következők:
Cím: interjúkészítő (PL = Petteri Laihonen, PH = Pasi Hannonen, LCs = Csósz László, a kazetta számát és az interjú készítésének évét. Transzkripció: (.) = rövid szünet; (.) = hosszú szünet; @ = hangszínváltás; vagy- = javítás; (--)= nehezen érthető; [egyszerre hangzik el].
- 10 Ebben a példában használt nevek eredeti neveket utánzó kitalált nevek.
- 11 'szebben tudod magadat kifejezni'
- 12 Altalában egy önkritikai kijelentés után élvárt következő beszédlépés a tagadás, aminek elmaradását az önkritikát produkáló beszélő úgy szokta értelmezni, hogy jogos volt az önkritikája. Ha például valaki azt mondja, hogy *nem tudok semmit*, és arra nem kap tagadó választ, akkor ez a további beszélgetésben közös véleményként működhet (l. Laihonen 2000). Ugyanakkor igaz, hogy az *igen* az interjúban egy szokványos, rutinosan „értem”, „folytathatja” jelentésben használt partikula. Mégis, társas szempontból ugyanúgy kialakul a közös negatív vélekedés ha az interjúalány negatívan értékeli magát (*őszintén szólva keverjük*) és az interjúkészítő ezt nem tagadja.

Hivatkozások

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso: London.
- Bartha Csilla 1992. Sztenderdizáció és/vagy nyelvi asszimiláció? Megjegyzések az erdélyi menekültek nyelvhasználatában észlelhető változásokról. Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 9. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete: Budapest, 19–28.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó: Budapest.
- Benkő Loránd 1998. Több központú-e a magyar nyelv? In: Kontra Miklós–Sály Noémi szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris: Budapest, 345–356.
- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelv-változatban. In: Maticsák Sándor szerk., *Nyelv, nemzet, identitás I*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság: Debrecen–Budapest, 7–12.
- Bodó Barna 2006. Érték, nyelvhasználat – szörvány. Bakó Boglárka–Szoták Szilvia szerk., *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat: Budapest, 20–44.
- Cameron, Deborah 1996. *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Csernicskó István 2002 (?). A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Hozzászólás Szilágyi N. Sándor előadása apropóján. Hozzáférhető: <http://www.mta.hu/nytud/Csernicsko.rtf>
- Coupland, Nikolas–Adam Jaworski 2004. Sociolinguistic perspectives on metalanguage: Reflexivity, evaluation and ideology. Jaworski, Adam, Nikolas Coupland–Darius Galasiński. *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*. Mouton de Gruyter: Berlin, 15–51.
- Eőry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák Sándor (szerk.). *Nyelv, nemzet, identitás I*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság: Debrecen–Budapest, 27–32.
- Gal, Susan. 2001. Linguistic theories and national images in nineteenth-century Hungary. Susan Gal and Kathryn A. Woolard szerk., *Languages and Public: the Making of Authority*. St. Jerome Publishing: Manchester. 30–45.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. Keresztes László–Maticsák Sándor szerk., *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 197–204.
- Gal, Susan. 2006a. Migration, minorities and multilingualism: Language ideologies in Europe. Patrick Stevenson–Clare Mar-Molinero szerk., *Language Ideologies and Practices*. Basingstoke: Palgrave Macmillian. 13–27.
- Gal, Susan. 2006b. Language, its stakes and its effects. Robert Goodin–Charles Tilly szerk., *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford University Press: Oxford.

- Iso suomen kielioppi 2004. Hakulinen, Auli et al. SKS: Helsinki.
- Irvine, Judith–Susan Gal 2000. Language Ideology and Linguistic Differentiation. Paul Kroskity szerk., *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press, 35–83
- Jaffe, Alexander 1999. *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kálmán Béla 1977⁴. *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó: Budapest.
- Kemény Gábor 2007. Nyelvléírás – nyelvművelés – stilisztika. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Pozsgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda: Dunaszerdahely.
- Kiss Jenő szerk. 2003. Magyar dialektológia. Osiris: Budapest
- Kontra Miklós 1997 (interjú). A nyelv, mint a diszkrimináció eszköze. Készítette: Pogány Ira, In: Magyar Hírlap, 1997. november 15. 26. oldal.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2006a. A magyar lingvicizmus és a mi körülvészi. Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor. *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről*. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére. SZTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék: Szeged, 83–106.
- Kontra Miklós 2006b. Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”: Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada. *Kritika* 2006. május: 14–16.
- Kontra Miklós 2006c. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kézikönyvek. Akadémiai kiadó: Budapest, 577–594.
- Kroskity, Paul 2000. Regimenting language. In: Paul Kroskity szerk., *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. School of American Research Advanced Seminar Series: Santa Fe, 1–34.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris: Budapest.
- Laihonen, Petteri 2000. *Self-deprecations in American and Hungarian Everyday Conversations*. A pro-gradu thesis. University of Jyväskylä, Department of English. Hozáférhető: <http://thesis.jyu.fi/f/plaihonen.pdf>
- Laihonen, Petteri 2001. Multilingualism in the Banat: Elite and Everyday Language Ideologies. Pasi Hannonen–Bo Lönnqvist–Gábor Barna szerk., *Ethnic Minorities and Power*. Fonda Publishing: Helsinki, 11–45.
- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. Kovács N.–Osvát A.–Szarka L. szerk., *Tér és terep III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 81–97.
- Laihonen, Petteri 2007. Die Banater Schwaben und Ideologien über die Mehrsprachigkeit. *Ungarn-Jahrbuch* 28: 91–110.
- Lőrincze Lajos 1981/1999. Mai nyelvművelésünk főbb kérdései. Fábian Pál–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelvművelés*. Tankönyvkiadó: Budapest, 71–120.
- Mantila, Harri 2004. Murre ja identiteetti. *Virittäjä* 3/2004, 322–346.

- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 2001: 530–555.
- Peirce, Charles S. 1998. *The Essential Peirce, Selected Philosophical Writings*, Volume 2 (1893–1913), Peirce Edition Project szerk., Bloomington: Indiana University Press.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok: Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány*, 2004/7, 724–726.
- Péntek János 2006. Péntek János levele Balázs Gézának. Hozzáférhető: dragon.klte.hu/~tkis/pentek.htm
- Preston, Dennis 2004. Folk metalanguage. Jaworski, Adam–Nikolas Coupland–Darius Galasiński. *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*. Mouton de Gruyter: Berlin, 75–101.
- Reisigl, Martin–Ruth Wodak 2001. *Discourse and Discrimination*. Rhetorics of Racism and Anti-Semitism. London: Routledge.
- Romsics Ignác 1998. *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó: Budapest.
- Sándor Klára 2000. Szociolingvisztikai alapismeretek. Sándor Klára szerk., *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*. Apáczai Csere János Pedagógusok Háza Kiadója: Csíkszereda, 9–58.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF Kiadó: Szeged, 153–216.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. Kiefer Ferenc szerk., *A Magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai kiadó: Budapest, 381–410.
- Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kézikönyvek. Akadémiai kiadó: Budapest, 958–995.
- Silverstein, Michael. 1998. The uses and utility of ideology: A commentary. Bambi Schieffelin–Kathryn Woolard–Paul Kroskrity szerk., *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford: Oxford University Press. 123–148.
- Silverstein, Michael 2000. Whorfianism and the Linguistic Imagination of Nationality. Kroskrity, Paul szerk., *Regimes of Language*. School of American Research Press: Santa Fe, 85–138.
- Szilágyi N. Sándor 2002. Nyelvében él a nemzet. *Regio*, 2002/4: 159–177.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Elnöki Bizottság. 105–117.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004a. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Áron Kiadó: Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004b. *Nyelv, érték, közösség*. Gondolat Kiadó: Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában. Maticsák Sándor (szerk). *Nyelv, nemzet, identitás I*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság: Debrecen–Budapest, 171–176.
- Toma, Alina 1998. Grenzen und Perspektiven einer Sprache und Kultur – die Lage

- des Deutschen im Rumänischer Banat. *Sprachgebrauch - Sprachanpassung: Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben*. Hg. Hans Gehl. Institut für donauschwabische Geschichte und Landeskunde: Tübingen, 46-91.
- H. Tóth Tibor 2005. Szemle: A magyar nyelv kézikönyve... *Magyar Nyelv* 2005/2: 232–243.
- Verschueren, Jeff. 2004. Notes on the role of metapragmatic awareness in language use. Adam Jaworski–Nikolas Coupland–Darius Galasiński szerk., *Metalinguage: Social and Ideological Perspectives*. Mouton de Gruyter: Berlin. 53–73.
- Woolard, Kathryn. 1998. Introduction: Language ideology as a field of inquiry. Bambi Schieffelin–Kathryn Woolard–Paul Kroskrity szerk., *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford University Press: Oxford, 3–47.

Zhrnutie

Jazykové ideológie spojené so štandardnou varietou maďarského jazyka v rumunskom Banáte

Štúdia je zameraná na výskum problematiky štandardnej variety maďarského jazyka (tzv. spisovného jazyka) a to v prvej časti na všeobecnej, teoretickej úrovni, v druhej časti analýzou jazykových interview s respondentmi z rumunského Banátu. Teoretický rámec použitý v tejto práci je výskum jazykových ideológií, ktorý je v prípade rozhovorov s respondentmi doplnený o metodiku analýzy diskurzu.

Výskum jazykových ideológií znamená skúmanie implicitných a explicitných diskurzov o jazyku, bez ohľadu na to, či pochádzajú z „ľudového“ prostredia alebo od lingvistov. Štandardná varieta jazyka, resp. proces štandardizácie jazyka sú typicky ideologickými pojmami. Podľa Milroya (2001) štandardizáciu možno lingvisticky definovať jedine takto: štandardizácia je obmedzovanie jazykovej variability. V maďarskej lingvistiky sa štandardná varieta, resp. jazyková norma definujú jednoznačne na ideologickom základe použitím mimojazykových charakteristík.

V prípade maďarskej kultúry ide jednoznačne o kultúru, v ktorej štandardná jazyková varieta má centrálnu postavenie, jej hlavnou črtou je, že maďarský jazyk ako taký sa stotožňuje s vlastnou štandardnou varietou. V maďarskej lingvistickej tradícii, ako aj v súčasnej jazykovednej praxi je hlboko zakorenený hierarchický jazykový model s nadradenou štandardnou varietou. Z aspektu maďarsky hovoriacich menšinových komunit je štandardná varieta maďarského jazyka príliš centralizovaná a je stotožňovaná s varietou hovorenou v Budapešti, resp. v Maďarsku. V prípade štandardizácie, ktorej cieľom je ujednotenie jazykovej praxe, nezostáva miesto pre regionálne zvláštnosti. V zmysle tradičného prístupu k maďarskému jazyku teda majú byť eliminované prvky z regionálnych variet mimo Maďarska. Proti tomuto chápaniu maďarského jazyka vystúpila skupina sociolingvistov a zahraničných maďarských lingvistov so svojim programom,

ktorý by sme mohli do slovenčiny preložiť ako „odhraničenie“. Ich hlavným cieľom je, aby sa pojem štandardnej variety maďarského jazyka stala menej obmedzujúcim, skôr otvoreným, komplexným a „všemaďarským“. Z praktického hľadiska to znamená integráciu špecifických elementov variet maďarského jazyka mimo územia Maďarska (ide najmä o kontaktové javy) do slovníkov, gramatík, príručiek a databáz maďarského jazyka. Tento proces najviac kritizujú predstavitelia tradičnej preskriptívnej a puristicky orientovanej jazykovedy, tzv. jazykoví kultivátori.

V empirickej časti štúdie na základe analýzy jazykových interview s respondentmi z rumunského Banátu popisuje autor diskurzy o štandardnej variete maďarského jazyka. Na špecifické javy vlastnej variety dávajú Maďari z Banátu ako na cudzie prvky (v porovnaní s jazykom Maďarov z Maďarska), to znamená, že svoj jazyk považujú za „miešaný“, lebo sa v ňom vyskytujú aj elementy rumunskej proveniencie. Súčasne sa respondenti domnievajú, že rozdiely medzi miestnou varietou a centrálnou varietou z Maďarska sú spôsobené práve výpožičkami z rumunského jazyka. Respondenti hodnotia štandardnú varietu maďarského jazyka z Maďarska ako vyššiu, prestížnejšou: je to „pánska“ varieta, kým varieta z Banátu je „sedliacka“. Štandardná varieta je súčasne spojená s národnosťou hovoriaceho: respondenti považujú hovoriacich štandardnej variety za „čistých“, „skutočných“ Maďarov.

V rozhovoroch sa myšlienka „odhraničenia“ nevyskytuje ani ako náznak, respondenti považujú vlastnú regionálnu varietu za deviantnú, málokedy sa stretne s pozitívnym sebahodnotením. V prejavoch respondentov dominuje názor, ktorý je skôr bližší k tradičnej puristicky orientovanej jazykovede.

V rozhovoroch sa respondenti okrem maďarčiny vyjadrili aj o rumunčine a nemčine. Tieto pasáže tiež svedčia o tom, do akej miery je špecifický a všeobecný diskurz o štandardnej variete maďarského jazyka. Rumunčina sa obyčajne spomína v negatívnych súvislostiach, postoj respondentov k nemčine je skôr neutrálny alebo pozitívny. Čo sa týka vzťahu štandardnej variety a regionálnych variet nemeckého jazyka, respondenti majú na túto tému odlišný názor, ako v prípade maďarčiny. Nemčina, ktorou sa rozpráva v Banáte alebo v konkrétnej lokalite, sa občas hodnotí pozitívnejšie, ako nemčina z Nemecka, v prípade maďarčiny sa s podobným postojom nestretne. Možno skonštatovať, že nemecké nárečia môžu byť súčasťou lokálnej identity aj v prípade Maďarov, oproti tomu lokálne maďarské prvky takúto funkciu nemajú.

Na základe rozhovorov možno analyzovať aj implicitné jazykové ideológie. Tu možno sledovať, ako ovplyvňujú jazykové ideológie konkrétnu komunikačnú situáciu, výber jazykového kódu. Existuje mnoho náznakov, že ideológie okolo štandardnej variety maďarského jazyka vplývajú aj na komunikačné situácie medzi Maďarmi, totiž aj tu sa zdôrazňujú „nedostatky“ lokálnej variety maďarčiny. Je zaujímavé, že nemecké elementy nepatria medzi jazykové javy, ktoré treba eliminovať či opravovať. Vlastne sa tu potvrdzuje názor, že jazykové ideológie závisia od konkrétneho jazyka alebo kultúry. Maďarská kultúra je orientovaná na štandardnú varietu, to platí aj v Banáte, oproti tomu maďarsko-rumunsko-nemeckí trilingváli majú o nemčine iný názor.

*Summary*Language ideologies in the Romanian Banat concerning
the Hungarian Standard variety

This study examines the standard variety of the Hungarian language. The theoretical framework is the study of language ideologies combined with the methodology of conversation analysis. The term standard language has a typically ideological definition. Also, in Hungarian linguistics, the Hungarian Standard Language is defined in ideological, not linguistic, terms. The Hungarian culture is a typical standard language culture. That is, most speakers and even linguists hold that the term Hungarian language is a synonym for the Hungarian Standard Language. Breaking with this heritage, a group of sociolinguistics in and around Hungary have aimed to broaden the concept of the Hungarian language and make the codified standard tolerant for variation.

In the empirical part of this paper, the author discusses the characteristics of discourses about language standards in interviews conducted among Hungarian speakers in the Romanian Banat. Hungarians in the Banat depict the peculiarities of their vernacular as foreign elements. Metropolitan Hungarian is considered to be of higher social value than the local variety. The standard language is connected to the question of nationality, too.

The interviews include statements about the Romanian and German languages as well. The local variety of German may be considered by speakers 'nicer' than the standard version. That is, the local German dialects can be a part of the local identity, even among the Hungarians, for whom the local Hungarian elements do not fill this role. The Hungarian culture is a standard language culture also in the Banat, whereas the German culture is not. The data shows that standard language ideology might have an influence on the interactions between minority and majority Hungarians